

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2010 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2011

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2010

1

Vilnius 2011

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2010

1

Vilnius 2011

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2011
© Straipsnių autoriai, 2011

AGNĖ RAILAITĖ

HIPOCENTAURO ATSIKADIMAS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS KILMINGŪJŲ HERALDIKOJE

Ivadas

Istoriografija. Kentauras arba hipocentauras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų heraldikoje istoriografijoje beveik netyrinėtas. Ši tema – dar neišsemtas heraldikos tyrimų aruodas, dėl pirminių šaltinių stokos keliantis mokslininkams daugiau klausimų nei atsakymų. Paprastai apie šį herbą yra užsimenama tyrinėjant kilmingųjų jungtinius herbus ar analizuojant lietuvių kilmės iš romėnų teorijos peripetijas. Apskritai LDK kilmingųjų jungtiniai herbai istoriografijoje labai menkai tyrinėti. Bene daugiausia tyrinėtojų dėmesio yra sulaukęs Vilniaus vyskupo Pauliaus Alšėniškio jungtinis herbas, nors reikia turėti omenyje, kad šio dignitoriaus herbo analizė dažniausiai nėra pagrindinis darbo objektas, o tik papildomas ekskursas į heraldiką greta kitų analizuojamų klausimų. Neskaitant epizodinių Józefo Puzynos¹ ir Helenos Polaczkównos² darbų, svariausias jungtinio herbo tyrimas – tai Marcelio Antoniewicziaus darbas apie Pauliaus Alšėniškio jungtinį herbą, kuriame, anot autoriaus, pirmuosiuose dviejuose vyskupo jungtinio herbo laukuose buvo pavaizduoti vyriškosios (iš tėvo pusės) linijos herbai, be jokios abejonės, rodę Pauliaus Alšėniškio kunigaikštišką kilmę, o trečiasis ir ketvirtasis, mažiau reikšmingi, buvo palikti moteriškosios (iš motinos pusės) linijos,

¹ J. Puzyna, Herb złożony Pawła Holszańskiego, biskupa wileńskiego, *Miesięcznik heraldyczny*, Warszawa, 1932, nr 6, s. 10–12.

² H. Polaczkówna, Przeciwierutowana tarcza Pawła Algimunta Holszańskiego, *Stemmata Polonica. Rękopis 1114 klejnotów Długosza w bibliotece Arsenalu w Paryżu*, Lwów, 1926, s. 84–86.

kuri neturėjo kunigaikščių titulų, herbams³. Šis jungtinis herbas mums įdomus tuo, kad jo pirmajame lauke yra Hipocentauro herbas, paveldėtas iš tėvo. Vilniaus vyskupo amžininko – LDK kanclerio Alberto Goštauto – jungtinis herbas, kurio antrajame lauke yra Hipocentauro herbas, irgi yra sulaukęs tyrinėtojų dėmesio⁴. Viename iš tokio pobūdžio darbų visas dėmesys buvo sukoncentruotas į šio dignitoriaus jungtinį herbą, kaip į raktą, padedantį išspręsti istoriografijoje egzistuojančią sumaištį dėl Alberto Goštauto giminystės ryšių ir heraldikos⁵. Olegas Odnoroženko, tyrinėdamas kunigaikščių heraldiką, chronologiškai pateikia Hipocentauro herbą naudojusią kunigaikščių Alšėniškių sfragistikos ir heraldikos šaltinius nuo pat giminės pradininko Jono Algimantaičio, tačiau nesiima spręsti, kokia buvo šių kunigaikščių herbo genezė⁶. Jano Jurkiewicziaus tyrimas „Palemon, Kolumny i Centaury. Kilka uwag o bohaterach legendy o rzymskim pochodzeniu Litwinów“ yra bene pirmoji kregždė šios srities tyrimuose. Mokslininkas aptaria Kentaurų genezę Alšėniškių heraldikoje graikų mitologijos ir senovės rusų kultūros įtakos aspektais⁷.

LDK kilmingųjų, naudojusią Kentaurų arba Hipocentauro herbą, yra nedaug. Tai Alšėniškiai, Giedraičiai, Hornostajai, Daumantai-Siesickiai, Svirskiai. Minimą herbą galima rasti ir kitų LDK kilmingųjų, pavyzdžiui, Palubinskių giminės atstovų jungtiniuose herbuose⁸, Povilo Paco⁹ antspaude, kurio vaizdujyje yra šių asmenų jungtiniai herbai. Bene labiausiai su romėniškąja kilmės teorija yra susijusios kunigaikščių Alšėniškių ir Giedraičių giminės, apie kurių kilmę iš romėnų nuo XVI a. kalbama jau Lietuvos metraščiuose.

Kentauras yra glaudžiai susijęs su lietuvių kilmės iš romėnų teorija, kadangi istoriografijoje buvo suformuota ir vystoma nuostata, jog kartu su Palemonu į Lietuvą atvyko keli jo bendražygiai, iš kurių vienas – Dausprungas, tapęs ne vienos didikų gi-

³ M. A n t o n i e w i c z, Manifestacja genealogiczna w herbie złożonym biskupa Pawła Olgimunta księcia Hołszańskiego, *Zeszyt Historyczny*, 1997, z. 4, s. 387–434.

⁴ *Katedra Wileńska*, op. W. Zahorski, Wilno, 1904; S. C e r c h a, Pomnik Wojciecha Gasztolda w Katedrze Wileńskiej, *Kwartalnik Litewski*, Petersburg, 1910, rok I, t. 1, s. 34–40; A. Š i r m u l i s, Seniausias profesionaliosios antkapinės skulptūros paminklas Lietuvoje, *Nuo gotikos iki romantizmo. Senoji Lietuvos dailė*, Vilnius, 1992, p. 30–43.

⁵ A. R a i l a i t ė, Kodėl Alberto Goštauto jungtiniame herbe nėra dvigalvio erelio?, *Jaunųjų mokslininkų darbai*, Šiauliai, 2007, Nr. 3(14), p. 13–21.

⁶ O. O d n o r o ž e n k o, *Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст.*, Харків, 2008, c. 164–177.

⁷ J. J u r k i e w i c z, Palemon, Kolumny i Centaury. Kilka uwag o bohaterach legendy o rzymskim pochodzeniu Litwinów, *Studia z historii społecznej*, Białystok, 2004, s. 140.

⁸ Drzewo genealogiczne rodu Połubińskich, 1675 m., *Biblioteka Narodowa*, G. 2165; Plg. *Archiwum główne akt dawnych w Warszawie (toliau – AGAD)*, Zbiór Dokumentów Papierowych, nr 2838.

⁹ *Povilo Paco antspaudas*, 1589 m., *AGAD*, Archiwum Radziwiłłów, dz. 10, sygn. 16, l. 31.

minės pirmtaku, – naudojo Kentaurio herbą. XVI a., plintant ir išvirtinant Renesanso idėjoms, Hipocentaurio herbas tapo prestižo matu, rodančiu jo turėtojų giminės senumą ir garbingumą.

Vis dėlto klausimas, iš kur ir koku būdu LDK kilmingųjų heraldikoje atsirado kentauras, vėliau virtęs hipocentauru, istoriografijoje išlieka balta dėmė. Šiame straipsnyje bus aptarta kentaurų istorija ir simbolika, analizuojama Lietuvos metraščiuose aprašoma Kentaurio giminė, tiriamos Alšėniškių herbo pasirinkimo, kentaurio virsmo hipocentauru bei Hipocentaurio herbo atsiradimo Giedraičių heraldikoje XVI a. prielaidos.

Sąvokos problema. Istoriografijoje egzistuoja analizuojamo herbo pavadinimo problema. Nėra aiškiai nubrėžtos skiriamosios ribos tarp Kentaurio ir Hipocentaurio. Neretai tyrinėtojai painioja šiuos du skirtingus herbų pavadinimus. Lietuviškoje istoriografijoje dažniausiai vartojamas Kentauras. Kita vertus, Hipocentauras yra būdingesnis Lenkijos istoriografijai, nors bene pirmasis Hipocentaurio sąvoką į istoriografiją įvedė Albertas Vijūkas-Kojalavičius¹⁰. Kentauru derėtų vadinti mitinę fantastinę būtybę, iki juosmens turinčią vyro pavidalą, o žemiau – žirgo. Hipocentauras – tai antikinio kentaurio ir Vakarų Europos katalikybės įtakos padarinys. Jis nuo kentaurio skiriasi tuo, kad jo uodega yra virtusi žalčiu, į kurio nasrus iš lanko yra paleidžiama strėlė. Vis dėlto kai kuriuose XVII a. herbynuose hipocentauras buvo vaizduojamas ir kaip paprastas kentauras¹¹, tačiau tikslumo dėlei, manytume, kad ateityje reikėtų aiškiai skirti šiuos pavadinimus. Dar viena fantastinė būtybė, apie kurią bus kalbama vėliau, yra kitauras – sparnuotas jaunas kentauras¹². Užsienio mokslinėje literatūroje, ypač Vakarų Europos, kentauras dar vadinamas šauliu (*Sagittarius*) ir paprastai yra siejamas su astrologija.

Kentaurų istorija ir simbolika

Pusiau žmogaus, pusiau žirgo atsiradimas žmonių pasaulėžiūroje paprastai yra siejamas su ankstyvųjų apie jojimą dar neišmanančių kultūrų susidūrimu su jas puolančiais raiteliais. Žmogus ir žirgas joms galėjo pasirodyti kaip viena bendra visuma¹³.

¹⁰ W. Kojalawicz-Wiiuk, *Herbarz szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego znany Nomenclator*, Kraków, 1905, s. 182.

¹¹ Сборник, заключающий в себе гербовник польскихъ фамилий и „Constitutiones regni Sere-nissimae eloquentiae reginae, animorum, collectae, atque in Radviliano Athaeneo collegii Nesvisiensis Soc. Iesu eloquentiae auditoribus traditae anno 1696: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAVB RS*), f. 17–213, l. 62.

¹² В. В. Похлебкин, *Словарь международной символики и эмблематики*, Москва, 2004, с. 461, 463.

¹³ E. Atwood Lawrence, *The Centaur: Its History and Meaning in Human Culture*, *The Journal of Popular Culture*, Michigan, 1994, Vol. 27, Issue 4, p. 57–58.

Anot vienos kentaurų kilmės versijos, šių antgamtinių būtybių genezė yra susijusi su trakiečiais ir tesaliečiais, kurie raiti medžiodavo bulius¹⁴. Pasak kitos prielaidos, kentaurai galbūt atsirado Babilone, apie 1750 m. pr. Kr. kasitams atsikėlus į Tarpupį. Kasitai, ženklindami savo žemių ribas, naudojo akmeninius riboženklis su įrėžtomis antgamtinėmis figūromis, tarp kurių buvo ir pusiau žmogaus, pusiau žirgo atvaizdų. Juos nuo įprastų kentaurų skiria tai, jog šios fantastinės būtybės turėjo sparnus ir skorpiono uodegą¹⁵, vaizduotos kaip medžiotojai su lankais. Tai pirmieji žinomi kentaurų / šaulių atvaizdai. Nepaisant to, manoma, kad kentaurai galbūt galėjo atsirasti dar anksčiau Indijoje. Daroma prielaida, jog hetitai paskleidė kentauro vaizdinį Graikijoje, kurioje ši antgamtinė būtybė išpopuliarėjo ir užėmė ypatingą vietą dvasiniame ir meniame antikinės visuomenės gyvenime¹⁶.

Pirmieji žinomi kentaurų atvaizdai dabartinėje Rusijos teritorijoje yra randami XII a. pabaigos – XIII a. I pusės Dmitrijaus ir Georgijaus katedrų sienose Vladimire ir Jurjeve. Georgijaus katedroje kentauras vaizduojamas su lazda ir kiškiu. XII a. kentauro atvaizdas yra ir kaulinėje plokštelėje, rastoje Pskove. Čia kentauras vaizduojamas su lazda ir skydu, o virš jo galvos matyti į mazgą susisukusi hidra. I. Labutinos ir O. Kondratjevės teigimu, šis kentauro atvaizdas yra tik vienas iš nedaugelio šios fantastinės būtybės atvaizdų, XII a. paplitusių Naugardo žemėje. To paties amžiaus Padneprės regione rastoje romaninio stiliaus šaškėje vaizduojamas kentauras, kairėje rankoje laikantis lazda, o kairėje – kaducėjų. Įdomu, jog XIV a. persų miniatiūroje matyti sparnuotas kentauras, kairėje rankoje laikantis lazda, užsibaigiančią žvaigžde, o jo uodega yra vaizduojama kaip susimezgusi hidra, kandanti kentaurui į nugarą. Tai aliuzija į Heraklio mitą, pasakojantį, kaip Heraklis, gelbėdamas savo žmoną, nužudė kentaurą Nesą su hidros krauju / tulžimi užnuodyta strėle. Atvaizdas, kuriame kentauras ir hidra kartu, yra randamas ir XIV a. rusų psalmyne. XIV a. pirmos pusės Sofijos soboro Vasilijaus vartuose yra kitauro su Saliamonu kompozicija. Kentauro atvaizdai yra ir Tverės, Dmitrovo, Naugardo kilmingųjų XII–XIV a. antspauduose bei monetose¹⁷.

Bene labiausiai kentaurai yra žinomi iš senovės Graikijos mito apie lapitų ir kentaurų mūšį, kilusį per lapitų vado Peiritojo ir Hipodamėjos vestuves¹⁸. Antikiniai mitai pateikia tam tikrą kentauro simboliką. Graikų mitologijoje kentauras įkūnija nežabotą, socialinėms visuomenės normoms prieštaraujančią laukinę gamtos jėgą, nekultū-

¹⁴J. V i n y c o m b, *Fictitious Symbolic Creatures in Art with Special Reference to Their Use in British Heraldry*, London, 1906, p. 143.

¹⁵R. B a g d a s a r o v, Symbolics of the Constellations of Sagittarius and Centaurus in Russian Traditional Culture, *Astronomical and Astrophysical Transactions*, Vol. 20, London, 2001, p. 975–976.

¹⁶E. A t w o o d L a w r e n c e, *The Centaur...*, p. 57–58.

¹⁷Pgl. R. B a g d a s a r o v, *Symbolics of the Constellations...*, p. 981–985, 988–989.

¹⁸N. K u n a s, *Senovės Graikijos legendos ir mitai*, Vilnius, 2003, p. 252–254.

ringumą, ištvirkimą ir girtuokliavimą¹⁹. Kentaurams, neskaitant kai kurių išskirtinių šios rūšies būtybių, siejamų su gydymo meno išmanymu, paprastai buvo priskiriamos negatyvios savybės: „Simboliškai jie reiškė žvėriškumo, šiurkščių gamtos jėgų ir nevaldomų instinktų įsikūnijimą, nes žmogaus pradai tik iš dalies sutramdo laukinę prigimtį. Vėlyvosios antikos veikale „Physiologus“ kentauras yra eretiko, susipažinusio su krikščioniškuoju mokymu, tačiau neteisingai jį panaudojančio, simbolis“²⁰. Chironas – vienintelis gerasis kentauras – išsiskyrė puikiu muzikos, jojimo, karo meno, medžioklės ir gydymo išmanymu, kitaip nei kiti kentaurai jis paprastai vaizduotas su lanku ir strėle. Įdomu tai, jog krikščioniškoje simbolikoje buvo priimtas būtent kentauras – šaulio įvaizdis, tačiau ankstyviesiems krikščionims jis reiškė nevaldomas aistras, velnią²¹. Nors krikščioniškoje simbolikoje paprastai kentaurui yra priskiriamos negatyvios reikšmės, vis dėlto Klemensas Aleksandrietis (apie 150–215 m.) sugebėjo juose išvelgti ir pozityvią prasmę teigdamas, jog žmogus yra panašus į kentaurą, kurį sudaro protingoji ir neprotingoji dalys, širdis ir kūnas. Kūnas yra žemės galioje, o širdis, jei ji išlavinta teisingos filosofijos, yra nukreipta į Dievą²². Berilio Rowlando teigimu, kentauras galėjo simbolizuoti netgi Kristų, kaip šaulį, kovojantį su blogiu. Tokiu būdu kentauras išreiškia ne vieną dichotomiją: žvėrį – žmogų, laukinį – civilizuotą, fizinę jėgą – intelektą, aistrą – protą ir panašiai²³.

Didžiojoje Britanijoje Sagittarius herbą turėjo kovos lauke pasižymėję kilmingieji²⁴. Arthuro Charleso Fox-Davieso knygoje „A Complete Guide to Heraldry“ nurodoma, kad nors heraldikoje Kentauras dažniau naudotas kontinentinėje Europos dalyje, Anglijos kilmingųjų heraldikoje šis simbolis irgi buvo neretas. Jo teigimu, Kentaurą turėjo Lambertų, Fletcherių giminės. Ši mitinė būtybė – kaip skydininkas – yra randama ir lordo Hudo iš Avelono heraldikoje²⁵. XV a. viduryje Nicholas Uptonas savo veikale „De Studio Militari“ Viljamo Užkariautojo anūkui karaliui Steponui (1135–1154 m.) priskyrė tris kentaurus / Sagittarios, kaip jo naudotą herbą. Manoma, jog Kentauras / Sagittarii herbas šiam karaliui buvo priskirtas dėl to, kad Steponas buvo karūnuotas Anglijos karaliumi 1135 m. Šaulio zodiako laikotarpiu arba pažymint karaliaus lankininkų pergalę²⁶. Vis dėlto nėra jokių XII a. rašytinių šaltinių, patvirtinančių,

¹⁹D. Forstner, *Świat symboliki Chrześcijańskiej*, Warszawa, 1990, s. 342; E. Atwood Lawrence, *The Centaur...*, p. 59.

²⁰H. Biedermann, *Naujasios simbolių žodynas*, Vilnius, 2002, p. 192–193.

²¹E. Atwood Lawrence, *The Centaur...*, p. 59, 65.

²²D. Forstner, *Świat...*, s. 342.

²³E. Atwood Lawrence, *The Centaur...*, p. 61–62, 66.

²⁴J. Vinycomb, *Fictitious...*, p. 141.

²⁵A. C. Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*, New York, 2007, p. 228–229.

²⁶T. Woodcock, J. M. Robinson, *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford, 1988, 35 iliustracija. Šioje knygoje nurodoma, kad Nicholo Uptono „De Studio Militari“ buvo parašyta apie 1400 m., tačiau čia tikriausiai įsivėlė korektūros klaida, nes yra manoma, jog šį veikalą N. Uptonas parašė apie 1440 m.

jog karalius Steponas naudojo būtent šį herbą. Visi bandymai priskirti šiam karaliui Kentaurio / Sagittarii herbą yra gana vėlyvi, tad nederėtų jais pasikliauti kaip neginčijamą faktą įrodančiais šaltiniais.

Kentauras Lietuvos metraščiuose

XVI–XVII a. LDK istoriografijoje nusistovėjo nuostata, kad Alšėniškių ir Giedraičių giminė kilusi iš legendinio Palemono bendražygio Dausprungo. Ši romėniška kunigaikščių Alšėniškių ir Giedraičių kilmės teorija suformuluota XVI a. I pusės Lietuvos metraščiuose. Vėliau ją vėl pakartoja Motiejus Strykowski bei Albertas Viūkas-Kojalavičius²⁷.

Lietuvos metraštyje rašoma, jog kunigaikščių Alšėniškių ir Giedraičių giminės atstovai yra legendiniai iš Romos į Lietuvą atvykusio kunigaikščio Palemono palikuonys. Bychovco kronikoje rašoma, jog, bėgdami nuo Atilos kariuomenės siautėjimo, iš Romos pasitraukė „kunigaikštis, vardu Apolonas, <...>, o su juo – penki šimtai vien Romos patricijų. Jų tarpe pasirodė beesančios keturios Romos patricijų giminės: Kentaurio herbo – Dausprungas, Stulpų herbo – Prosperas Cezarinas, Meškos herbo – Julijonas, o Rožės herbo – Hektoras“²⁸. Remiantis Bychovco kronikos tekstu (pasakojimas pradedamas nuo Atilos laikų), galima atsekti legendinių Palemono palikuonių genealoginę liniją²⁹, iš kurios matyti, jog kunigaikščių Alšėniškių ir Giedraičių pradininkai yra Alšys ir Giedrys – vienuoliktos Palemono giminės kartos palikuonys. Tokia Palemono giminės genealogija kelia daug neaiškumų, kadangi Alšys ir Giedrys pagal agnatinę liniją yra Lietuvos ir Žemaičių (po Vykinto mirties) didžiojo kunigaikščio Utenio sūnaus Šventaragio iš Kentaurio giminės proprovaikaičiai. Tai pirmasis Kentaurio herbą naudojusio asmens paminėjimas kalbant apie Palemono genealogiją. Tokiu būdu, turint omenyje Bychovco kronikoje pateiktą heraldiką, matyti, kad kunigaikščiai Alšėniškiai ir Giedraičiai yra kilę iš Palemono bendražygio Dausprungo, naudojusio Kentaurio herbą, giminės. Deja, šioje kronikoje nėra nuoseklaus Dausprungo palikuonių aprašymo, kadangi didesnis dėmesys skiriamas Palemono giminei.

²⁷ Šiuolaikinės istoriografijos pavyzdžiai šia tematika: K. Avižonis, *Rinkiniai raštai*, t. 3, Roma, 1982, p. 245–273; J. Suchocki, *Geneza litewskiej etnogenetycznej*, *Zapiski historyczne*, t. LII, z. 1, Warszawa, Poznań, Toruń, 1987, s. 43–44; E. Raila, Lietuvos atradimas, arba Palemono prolegomenai, *Naujasis židinys–Aidai*, Nr. 4, 1995, p. 298–303; A. Vasiliauskas, Antika ir Sarmatizmas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, Vilnius, 2001, p. 13–31; K. Gudmantas, Lietuvių kilmės iš romėnų teorijos genezė ir ankstyvosios Lietuvos vardo etimologijos, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17, Vilnius, 2004, p. 245–268; R. Petrauskas, Socialiniai ir istoriografiniai lietuvių kilmės iš romėnų teorijos aspektai, ten pat, p. 270–284.

²⁸ *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jاسas, Vilnius, 1971, p. 42.

²⁹ Ten pat, p. 41–66.

Legendinėje Lietuvos metraščio dalyje minimas Utenio sūnus Šventaragis, po Palemono palikuonio Lietuvos valdovo Mindaugo sūnaus Vaišvilko nužudymo tapęs Lietuvos kunigaikščiu, pakėlė savo giminės statusą, kadangi jo giminė vėl tapo valdančiąja (vadinamoji Kentaurio giminė pakeitė išmirusią Romos kunigaikščio Palemono giminę)³⁰. Iš to aiškėja, jog kunigaikščiai Alšėniškiai ir Giedraičiai, kaip Šventaragio palikuonys, nėra tapatinami vien su Palemono gimine.

Šią dualistinę kunigaikščių Alšėniškių ir Giedraičių kilmę galima paaiškinti, remiantis Lietuvos metraščių viduriniuju sąvadu, kuriame, nepaisant jo legendinio pobūdžio, faktai bei Palemono genealogija yra išdėstyti aiškiau.

Gretinant Bychovco kroniką su Lietuvos metraščių viduriniuju sąvadu (pasakojimas pradedamas nuo Nerono laikų), galima teigti, jog abu tekstai iki Gediminaičių dinastijos valdymo pradžios vietomis yra beveik identiški, tačiau, nagrinėjant minėtąjį metraštį genealoginiu aspektu, pastebimi nemaži skirtumai. Iš Palemono giminės genealoginės linijos, užfiksuotos Lietuvos metraščių viduriniajame sąvade, matyti, jog Palemono anūkas Lietuvos didysis kunigaikštis Kernius turėjo dukrą Pajautą, o vyriškos giminės palikuonių nesusilaukė. Tokiu būdu jis savo dukrą išleido už Dausprungo sūnaus, naudojusio Kentaurio herbą, Kiraus (Giraus?), kuris po Kerniaus mirties tapo jo įpėdiniu: *И будучы он у старости своеи и не хочечы панства своего от дочки своее отдалити, и прынял до неи и^м зятем своим его вчынил собе с Китаруса именемъ своим Кируса, сына Довпрункгова <...>, и сам умер. А по нем начне княжыти на земли Литовскои тот зять его с Китарус Кзирус*³¹. Ši metraščio citata paaiškina, kaip Palemono giminė yra susieta su Dausprungo gimine matrimonialiniais ryšiais. Pajautos sūnus Kukovaitis, anot metraštininko, buvo Lietuvos ir Žemaičių (po Vykinto mirties) didžiojo kunigaikščio Živinbudo sūnus. Kas buvo Živinbudo tėvas, metraštininkas nutyli, tačiau pamini, kad jis – iš Kentaurio giminės³². Vadinasi, Živinbudas buvo iš Dausprungo giminės (galbūt net Dausprungo sūnus) ir antrasis Pajautos vyras. Iš to išplaukia, jog kunigaikščiai Alšėniškiai ir Giedraičiai pagal agnatinę liniją yra kilę iš legendinio Dausprungo, tačiau Pajauta yra grandis, kuri galėtų leisti Alšėniškiams ir Giedraičiams kildinti save ir iš Romos kunigaikščio Palemono.

Motiejus Stryckovskis savo darbuose irgi mini Palemoną kaip Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pirmtaką, atvykusį su savo bendražygiais iš Italijos. Autorius, kitaip, nei buvo rašoma Lietuvos metraščiuose, netgi nurodo, jog Palemonas naudojo Stulpų

³⁰ Ten pat, p. 59.

³¹ *Полное собрание Русских летописей. Летописи Белорусско–Литовские. Летопись Рачинского*, сост. и ред. Н. Н. Улащик, Москва, 1980, т. 35, с. 146.

³² Ten pat, p. 146.

herbą. M. Strykowski pažymi, jog Živinbudas po savo uošvio mirties sujungė Kentaurą su Stulpais ir naudojo abu šiuos herbus³³.

Romėniškosios Alšėniškių ir Giedraičių kilmės teorijos egzistavimą pratęsia ir A. Vijūkas-Kojalavičius. Pastarojo teigimu, Giedraičių herbas Hipocentauras, jį naudotas iki susipykstant su Alšėniškiais, yra iš Italijos į Lietuvą atvykusio Juliano Dausprungo – tolimo Giedraičių protėvio. Iš to matyti, jog A. Kojalavičius palaiko Giedraičių romėniškosios kilmės realumą, tik jo veikale pateikta genealoginė informacija šiek tiek skiriasi nuo metraščiuose randamos, kadangi Živinbudą A. Kojalavičius laiko Dausprungo anūku, o ne sūnumi. Be to, Dausprungo giminės genealogijoje nebelieka Lietuvos metraščiuose minėto Šventaragio sūnaus Skirmanto – vietoje jo yra minimas Germantas kartu su dar dviem broliais, t. y. Trobiu ir Giliginu, kurio vienas iš penkių sūnų buvo manomas Giedraičių pradininkas Giedrius³⁴.

Pirmieji kentaurai kunigaikščių Alšėniškių sfragistikoje

Remiantis turimais šaltiniais, galima teigti, jog pirmą kartą LDK kentauras pasirodo Simono Jonaičio Alšėniškio ir Mykolo Jonaičio Alšėniškio 1422/1423 m. prie Melno taikos sutarties akto prikabintų antspaudų vaizduose³⁵. Mykolo Jonaičio Alšėniškio antspaudu augaliniais ornamentais, primenančiais kryžių, damaskinuotame vaizdujame yra vaizduojamas į heraldinę kairę bėgantis kentauras, sulenktose dešinėje rankoje virš pečių už galvos iškėlęs kalaviją, o kairėje – laikantis panašų į Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio skydą, paprastai istoriografijoje vadinamą baltiškuoju. Po kentauru matyti iš brūkšnių sudarytas iki šiol neidentifikuotas ženklas. Simono Jonaičio Alšėniškio antspaudas yra išlikęs kur kas prasčiau. Vis dėlto iš karto galima pasakyti, kad jo vaizdujame esančio irgi į heraldinę kairę bėgančio kentauro kompozicija skiriasi. Šis kentauras neturi nei kalavijo, nei baltiškojo skydo. Dėl prastesnio antspaudų ryškumo sudėtinga tiksliai pasakyti, ką jis laiko sulenktose iškeltose rankose. Yra tikimybė, kad jis dešinėje rankoje laiko lazdą, užsibaigiančią rutuliu, o kairėje – žaltį arba lanką. Būtent tokie atributai yra būdingi dviem iš trijų Gniezno katedros bronzos duryse vaizduojamų kentaurų. Kalbant apie Alšėniškių ankstyvąją heraldiką, tai Simono Jonaičio ir Mykolo Jonaičio Alšėniškių tėvo Jono Algimantaičio Alšėniškio,

³³ M. Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienie Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, Warszawa, 1978, s. 35, 155.

³⁴ W. Kojalowicz Wijuk, *Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium* [reprint opracowania], Poznań, 2002, s. 4–7.

³⁵ P. Nowak, P. Pokora, *Dokumenty stroncy Polsko-Litewskiej pokoju Melneńskiego z 1422 roku*, Poznań, 2004, s. 78–79.

minimo 1390 m.³⁶, antspaudo vaizdujyje yra Bizantijos stiliaus šv. Jono figūra³⁷. Kokios aplinkybės lėmė Simono ir Mykolo Jonaičio Alšėniškio visiškai skirtingo nei jų tėvo herbo pasirinkimą? Ne mažiau įdomus klausimas – kodėl buvo pasirinktas būtent paprastai negatyvias prasmes išreiškiantis kentauras. Į šiuos klausimus pabandytume pažvelgti analizuodami karybos ir bažnytinį aspektus.

Šiuo metu sudėtinga atsakyti, dėl kokios priežasties kunigaikščiai Alšėniškiai pasirinko būtent Kentauro herbą. Neturint tikslų pasirinkimo motyvą ar motyvus nurodančių šaltinių, belieka iš turimos medžiagos nuotrupų dėlioti galimą prielaidų mozaiką. Manome, kad kentauro, kaip savo herbo, pasirinkimą galėjo nulemti karybos ir bažnytinis aspektai. Turint omenyje, kad kentauras LDK kilmingųjų Alšėniškių sfragistikoje pasirodė 1422/1423 m., o jų tėvas savo antspaudo vaizdujyje naudojo šv. Jono atvaizdą, galima daryti prielaidą, kad kentauras Alšėniškių heraldikoje galėjo atsirasti nuo XIV–XV a. sandūros, bet ne vėliau kaip XV a. pirmaisiais dviem dešimtmečiais. Šis laikotarpis LDK istorijoje yra paženklintas intensyvių karų su Vokiečių ordinu. Nuolatinių karinių konfliktų grėsmė turėjo stipriai veikti kilmingųjų mąstymą ir norą savo herbu išreikšti karingą kovotojo dvasią. Tam tikslui kentauras turėjo puikiai tikti: veržlus, simbolizuojantis tiek racionalų protą, tiek laukiniškumą. Iš Vakarų kraštų perimtas riterystės suvokimas ir jos apraiškų plitimas LDK kilmingųjų visuomenėje irgi galėjo turėti įtakos herbo pasirinkimo motyvui³⁸. Reikia turėti omenyje ir analizuojamuose antspauduose esančių kentaurų vaizdavimo būdą. Tai labai gerai matyti Mykolo Jonaičio Alšėniškio antspaude, kuriame kentauras vaizduojamas būtent su karine atributika, t. y. kalaviju ir skydu, bėgantis, pasiruošęs kovai. Nereikia pamiršti ir to, kad Simonas Jonaitis Alšėniškis, 1420 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto pavedimu nuvykęs į Didįjį Naugardą, ten dėl stiprios valdžios buvo pramintas „Negailėstinguoju“³⁹.

Kentauras, kartu su liūtais, grifais, undinėmis, dviuodegiais tritonais ir kitais fantastiniais gyvūnais, buvo ypač paplitęs įvaizdis viduramžių bažnytinėje simbolikoje. Galima rasti nemažai iki šių dienų išlikusių kentaurų atvaizdų bažnyčių interjero ir eksterjero architektūrinėse detalėse. Jų paplitimo geografija yra labai plati: nuo Šiaurės Vakarų iki Pietų Europos. Paprastai šios mitinės būtybės yra vaizduojamos fasadų

³⁶ *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae, 1376–1430*, collectus opera A. Prochaska, Cracoviae, 1882, s. 20–21.

³⁷ Remiuosi doc. dr. E. Rimšos konsultacijomis.

³⁸ R. Petrauskas, Riterystės plitimas Lietuvos bajorų visuomenėje, *Lietuvos istorija. Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, t. 4, Vilnius, 2009, p. 234; R. Petrauskas, Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, Vilnius, 2008, p. 91–113.

³⁹ G. Małaczynska, Szymon (Semen) Holszański, *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław, 1960, t. IX/4, z. 43, s. 590.

portaluose, timpanuose, archivoltuose bei rečiau – kolonų kapiteliuose. Ne išimtis bažnyčių fasaduose esančios viduramžių laikotarpiu sukurtos, turinčios Otonų, romaninio, bizantinio stiliaus bruožų bronzinės durys, kuriose neretai yra vaizduojamas kentauras. Minimo laikotarpio bronzinės durys turėjo ne tik praktinę reikšmę, bet buvo vizualaus pasakojimo išraiška, atlikdavusios šviečiamąją bei visuomenės požiūrio į tam tikrus dalykus formuotojos misiją. Galima išskirti du analizuojamų mitinių būtybių bronzinėse duryse vaizdavimo būdus. Vienur kentaurai itin neišsiskiria savo dydžiu ir yra vaizduojami tik tarp papildomų puošybos elementų neskiriant jiems prioritetinio dėmesio (XII a. pr. Trani, XII a. pr. Gniezno katedrų bronzinės durys). Kitur kentaurai išsiskiria savo dydžiu ir išdėstymo vieta duryse. Šiuo atveju kentaurai yra vaizduojami ne durų apvade tarp puošybos elementų, o durų segmentuose. Tokiu būdu jų figūros pilnateisiškai „dalyvauja“ bronzinėse duryse sukurtame ir vaizduojamame pasakojimo siužete ar tiesiog išreiškia tam tikrą simbolio prasmę (XI a. pr. Augsburgio katedros, XII a. Naugardo Sofijos soboro bronzinės durys, dar vadinamos Magdeburgo vartais). Viduramžių bažnyčių bronzinių durų plokštėse būdavo vaizduojamas religinis siužetas. Juose atsispindi scenos iš Senojo ir Naujojo Testamento: Adomo ir Ievos sukūrimas, jų išvaymas iš Rojaus, Jėzaus nukryžiuavimas, apaštalų gyvenimai ir pan.

Naugardo Sofijos soboro vakarinį portalą puošia bronzinės durys – vienas iš daugelio šiame regione romaninės skulptūros pavyzdžių. Šios durys buvo pagamintos XII a. Magdeburge. Manoma, kad XIV a. antrajame ketvirtyje jos buvo atvežtos į stačiatikišką Naugarą⁴⁰. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog Naugardo Sofijos soboro vakarinėse bronzinėse duryse vaizduojamas kentauras ypač išsiskiria iš kitų durų scenų. Visose durų segmentuose vaizduojamose scenose dalyvauja daugiau kaip vienas veikėjas, visiškai užpildydami segmento laukus. Kentauras šiuo atžvilgiu labai išsiskiria, nes jis vaizduojamas vienas, šaunantis strėlę, o jo figūra likusiame tuščiam lauke iš karto krinta į akis. Reikia pridurti, jog šis segmentas su kentauru yra prasčiausioje bronzinių durų vietoje – apatiniame kampe, o jei dar pasižiūrėsime į jo vietą heraldiniu aspektu, jis vaizduojamas prastesnėje heraldinėje kairėje⁴¹. Šią neigiamą kentauro reikšmę sustiprina ir tai, jog lygiagrečiai esančiame kairės durų dalies apatiniame lygmenyje yra vaizduojamos Ievos sukūrimo bei uždrausto vaisiaus ragavimo scenos. Iš to matyti, jog kentaurui skiriama gana dviprasmiška reikšmė. Viena vertus, parodomas

⁴⁰ А. Н. Трифонова, Бронзовые двери Софийского собора в Новгороде, *Новгород и Новгородская земля. История и археология. Материалы научной конференции*, Но. 9/95 [interaktyvus] [Žiūrėta 2010 01 21]. Prieiga per internetą: < <http://bibliotekar.ru/rusNovgorod/37.htm>>; Магдебургские врата Софийского собора, Русская история и культура. Средневековая Русь. Великий Новгород История Великого Новгорода [interaktyvus] [Žiūrėta 2010 01 21]. Prieiga per internetą: < <http://bibliotekar.ru/novgorod/58.htm>>.

⁴¹ Remiuosi doc. dr. E. Rimšos konsultacijomis.

itin neigiamas požiūris į jį, tačiau, kita vertus, kentauras pavaizduotas taip, kad jis lengvai kristų visiems į akis, tokiu būdu jam suteikiant išskirtinę padėtį.

Aleksandras Veselovskis teigia, jog galbūt kai kuriuos apokrifinius pasakojimus apie Saliamoną ir Kitaurą galima būtų sieti su bulgarų ir graikų Dievo garbintojais (bogomilais). 1123 m. į Rusiją atvykę eretikai Adrianas ir Dmitrijus priklausė bogomilų sektai⁴². Galima daryti prielaidą, kad būtent jie Rusijoje galėjo paskleisti apokrifinį pasakojimą apie Saliamoną ir Kitaurą – kentaurą. Nuo XIV a. pasakojimai apie Saliamoną ir Kitaurą (talmudinėse legendose aprašomo Saliamono priešininko Asmodėjo atitikmenį) yra fiksuojami senovės rusų knygose aprašomose legendose⁴³. Neatmestina galimybė, jog su šiais pasakojimais galėjo būti susipažinę ir stačiatikiai kunigaikščiai Alšėniškiai. R. Bagdasarovo teigimu, XV–XVI a. Naugarde kentauras bažnytiniame mene buvo ypač populiarus⁴⁴. Su Naugardu Lietuvos kunigaikščiai buvo užmezgę glaudžius ryšius. Naugardą valdė Simonas Lengvenis, vėliau Aleksandras Čartoriskis, Mykolas Olekaitis ir kiti kunigaikščiai. Iš Alšėniškių giminės labiausiai su Naugardu buvo susiję Simonas ir Jurgis Simonaitis Alšėniškiai⁴⁵. Dėl šių priežasčių kentauru atėjimas į Alšėniškių, o vėliau ir į kitų LDK kilmingųjų heraldiką iš Naugardo yra labai tikėtinas.

Kentauru virsmas hipocentauru

Andriaus Simonaičio ir Simono Jurgaičio Alšėniškių antspauduose (atitinkamai XV a. viduryje ir 1490 m.)⁴⁶ matyti kentauru virsmo į hipocentaurą rezultatas. Šių antspaudų vaizduose mitinių figūrų viršutinė – vyro iki juosmens – dalis šauna strėlę į savo apatinės kūno dalies – žirgo uodegą, virtusią žalčiu. Tokia herbo simbolio kompozicija netgi vėlesniais amžiais iš esmės jau nebekinta. Kas lėmė šį kunigaikščių Alšėniškių heraldikos pakitimą? Janas Jurkiewiczzius teigia, jog šis pakitimas gali būti susijęs su Alšėniškių sąlyčiu su Vakarų kultūra, kur kentauras tiek literatūroje, tiek dailėje buvo populiarus personažas. Tyrinėtojas atkreipia dėmesį į astrologinius žemėlapius, kuriuose buvo vaizduojamas zodiako ženklas Šaulys su lanku ir strėle, kartais pasisukęs į savo uodegą. Būtent ši Šaulio kompozicija, anot J. Jurkiewiczziaus, galėjo

⁴² А. Веселовский, *Мерлин и Соломон. Славянские сказания о Соломоне и Китоврасе и западные легенды о Морольфе и Мерлине*, Москва, 2001, с. 180, 184.

⁴³ А. Г. Силаев, *Китоврас, Русская геральдика* [interaktyvus] [Žiūrėta 2010 01 21]. Prieiga per internetą: <<http://silaeв-ag.ru/dict/138>>.

⁴⁴ R. Bagdasarov, *Symbolics of the Constellations...*, p. 991.

⁴⁵ К. Група. *Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471, Przegląd Historyczny*, t. LXXXIV, z. 3, 1993, s. 302–303.

⁴⁶ О. Однороженко, *Князьівська...*, с. 171.

inspiruoti kunigaikščius Alšėniškius pakoreguoti savo heraldiką⁴⁷. Neatmetant Vakarų kultūros įtakos Alšėniškių heraldikai, vis dėlto išlieka klausimas, kodėl kentauro uodega pavirto žalčiu. Galima daryti prielaidą, jog tokią herbo korekciją inspiravo krikščionybės ištvirtinimas ir skleidimas. Sofija Alšėniškė – ketvirtoji Jogailos žmona – buvo aktyvi krikščionybės mecenatė. Alšėniškiai buvo stačiatikiai jau nuo XIV a. antros pusės⁴⁸. Vadinas, krikščioniška tradicija šių kunigaikščių giminėje turėjo būti stipri. Turint tai omenyje, galima daryti prielaidą, jog kunigaikščiai Alšėniškiai priskyrė sau dar vieną „kovos“ funkciją. Ankstyvuojų krikščionybės laikotarpiu žaltys, įkūnijęs gėrio pradą, viduramžiais buvo demonizuotas. Jo simbolika tapo susijusi su tamsos ir pragaro dvasia, demonu, blogio pradū⁴⁹. Tokiu būdu Alšėniškių herbe esančio hipocentauro kompozicija, kurioje yra šaunama į žaltį, išreiškia dvi kovas nusakančius aspektus. Visų pirma tai žmogaus kova su savo gyvuliškais instinktais, nuodėminga, pasiduodančia gundymui prigimtimi. Turint omenyje, kad žaltys yra vienas iš pagonybės simbolių, minimas herbas galėjo manifestuoti krikščionybės kovą su pagonybe. Galima daryti prielaidą, jog pastarasis aspektas kunigaikščiams Alšėniškiam buvo bene svarbiausias tokios hipocentauro kompozicijos savo herbe pasirinkimui. Šis aspektas būtų ypač svarbus, jei, atlikus papildomą tyrimą, paaiškėtų, kad kentauro virsmas hipocentauru įvyko būtent tuo metu, kai Alšėniškiai perėjo į katalikybę.

Hipocentauras Giedraičių heraldikoje – Renesanso epochos reminiscencija

Nors be kunigaikščių Alšėniškių, kaip jau buvo aptarta įvade, Hipocentauro herbą turėjo ir kitos LDK giminės, tačiau šiame darbe analizuosime tik Giedraičių heraldiką. Ši didikų giminė pasirinkta neatsitiktinai, nes būtent Giedraičių heraldika iš dalies gana glaudžiai yra susijusi su jau aptartais Alšėniškiais. Vis dėlto Giedraičių pasirinkimo motyvas naudoti Hipocentauro herbą yra visiškai skirtingas, tačiau irgi padiktuotas to meto LDK visuomenėje egzistavusių realijų.

Yra žinomi trys kunigaikščių Giedraičių naudoti herbai (chronologine tvarka): Rožė, Hipocentauras bei Hipocentauro derinys su Rože. Hipocentauro herbas Giedraičių sfragistikoje atsiranda tik 1565 m., t. y. Mikalojaus Giedraičio antspaude⁵⁰. Mikalojus Giedraitis viename iš XIX a. pradžios dokumentų – Giedraičių giminės kilmingumo patvirtinime – įvardijamas kaip giminės linijos, kuri naudojo Hipocentauro

⁴⁷J. Jurkiewicz, Palemon..., s. 141.

⁴⁸E. Gudavičius, Alšėnų kunigaikščiai, Alšėniškiai, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 1, Vilnius, 2001, p. 390.

⁴⁹P. Dundulienė, *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*, Vilnius, 2005, p. 122–123.

⁵⁰Remiuosi doc. dr. E. Rimšos konsultacijomis.

ir Rožės herbą, pradininkas⁵¹. Ankstesnių rašytinių šaltinių, liudijančių Hipocentauru herbo naudojimą, nėra, kadangi dar iki XVI a. vidurio Giedraičių antspauduose yra Rožės herbas. Kaip pavyzdžius galima būtų pateikti 1544⁵², 1548⁵³ ir 1556 m.⁵⁴ dokumentuose atitinkamai randamus Motiejaus Giedraičio, Baltramiejaus Giedraičio bei Kristupo Giedraičio signetinius antspaudus su Rožės herbu.

XVI a. LDK visuomenėje jau buvo įsitvirtinusi romėniškoji teorija, pagal kurią, kaip jau buvo minėta, Giedraičiai ir Alšėniškiai buvo kilę iš tos pačios šeimos, t. y. iš brolių Giedriaus ir Alšio. 1555 m. mirus paskutiniajam vyriškos giminės Alšėniškių giminės, naudojusios Hipocentauru herbą, atstovui, Vilniaus vyskupui Pauliui Alšėniškiui, užgeso garsi LDK giminė. Tokiu būdu galima daryti prielaidą, jog Giedraičiams atsirado galimybė pasiimti jų Hipocentauru herbą ir pradėti naudoti jį savo heraldikoje. Reikia turėti omenyje, jog Hipocentauras nebuvo visiškai svetimas herbas Giedraičiams – jis, kaip jų giminės herbas kartu su Alšėniškiais, savotiškai buvo įteisintas Lietuvos metraščiuose, remiantis būtent bendra šių kunigaikščių kilme iš romėnų. Kadangi visuomenėje ši kilmės teorija buvo plačiai paplitusi – tai galėjo būti traktuojama tik kaip savo ankstesnio herbo susigrąžinimas, o ne kito pasisavinimas. Alšėniškių išmirimas galėjo tik palengvinti šią situaciją.

Iš esmės tiek Rožė, tiek Kentauras / Hipocentauras yra legendinę romėnišką kilmę simbolizuojantys herbai, minimi Lietuvos metraščiuose. Kentaurui teikiamas prioritetas tikriausiai susijęs su tuo, jog jis buvo legendinės valdančiosios dinastijos herbas. Kunigaikščiai Giedraičiai XVI a. pabaigoje savo heraldikoje naudojo abu šiuos herbus. Pavyzdžiui, jungtiniame Grigaliaus Giedraičio herbe jau 1580 m. yra ir Rožė, ir Hipocentauras⁵⁵. XVII a. antros pusės – XIX a. pradžios Giedraičių, kaip savo herbą naudojusių Rožę, yra palyginti mažai⁵⁶. Šie Giedraičiai negalėjo pasigirti aukštas pareigas einančiais atstovais ar apskritai kunigaikštiška kilme. Hipocentauru herbą naudojo Giedraičių Pukienių ir Giedraičių Jurahų šakos⁵⁷. Iš minėtų šakų atstovų

⁵¹ Wywod Familij Urodzonych Giedroyciow, Herbu Hipocentaurus z Rózą, 1830 m., *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 391, ap. 1, b. 605.1, l. 141 (96v).

⁵² Motiejaus Giedraičio antspaudas, 1544 m., *LMAVB RS*, f. 273–4017. A. L. Zoštauto kolekcija.

⁵³ Baltramiejaus Giedraičio antspaudas, 1548 m., ten pat, f. 273–2241. A. L. Zoštauto kolekcija.

⁵⁴ Kristupo Giedraičio antspaudas, 1556 m., ten pat, f. 12–3846. Kauno un-to b-kos varia.

⁵⁵ Grigaliaus Giedraičio antspaudas, 1580 m., *LVIA*, f. 1178, ap. 1, b. 296, l. 3. Už šią nuorodą nuoširdžiai dėkoju doc. dr. E. Rimšai.

⁵⁶ Wypis Ksiąg Schlacheckich Gubernij Litewsko Wileńskiej Wywodu Familij Urodzonych Giedroyciow, Herbu Poraj, 1801 m., ten pat, f. 708, ap. 2, b. 5.

⁵⁷ Wywod Familii Urodzonych Xiążąt Giedroyciow, Herbu Hipocentaurus, 1810 m., ten pat, f. 391, ap. 1, b. 992.4; Wywod Familij Urodzonych Giedroyciow, Herbu Hipocentaurus, 1819 m., ten pat, b. 334; Wypis Ksiąg Schlacheckich Gubernii Littewsko–Wileńskiej Wywodu Familii Urodzonych Pukieniow Giedroyciow, Herbu Hipocentaurus, 1819 m., ten pat, f. 708, ap. 2, b. 1; Wywod Familij Urodzonych

kilmingumo patvirtinimo dokumentų matyti, jog Giedraičiai Pukieniai kildino save iš kunigaikščių titulą turėjusios Giedraičių giminės linijos⁵⁸. Remiantis Józefu Wolffu, galima teigti, jog Giedraičiai Jurahos irgi buvo kunigaikštiška Giedraičių šaka⁵⁹. Tokiu būdu Hipocentauras yra siejamas su iš kunigaikštiskų Giedraičių giminės šakų save kildinusiaisiais Giedraičiais, o Rožė – su žemesnio rango šios giminės atstovais. Yra nemaža tikimybė, kad ne tokie žymūs Giedraičių giminės atstovai pradėjo naudoti Hipocentaurą herbą tam, kad pakeltų savo statusą visuomenėje. Hipocentaurą herbo naudojimo pradžia galėjo tapti jei ir ne pagrindiniu, bet gana svarbiu veiksniu šiam tikslui pasiekti.

Išvados

Kentauras, kaip herbas, turi dvi semantines prasmes. Viena iš jų – tai LDK kilmingųjų sąmonėje egzistavusi, plėtota, jau Lietuvos metraščiuose užfiksuota legendinė Kentauro, kaip LDK garsių kunigaikštiskų giminių protėvių iš Romos, jų adoruojamos senos kilmės išraiška. Kita vertus, šis herbas atliko realią funkciją – buvo kilmingų asmenų skiriamasis ženklas, išreiškiantis jų turėtojų asmenines aspiracijas.

Galima manyti, kad kentauras į LDK kilmingųjų, o pirmiausia į kunigaikščių Alšėniškių heraldiką atėjo per Bažnyčią (per bažnytinį meną ir literatūrą). Alšėniškių kentauro simbolio savo herbe pasirinkimą galėjo veikti tiek Rytų, tiek Vakarų Bažnyčia, kurių simbolikoje ši mitinė būtybė buvo labai populiari. Turimų šaltinių ir mokslinės literatūros analizė leidžia Naugardą laikyti vienu iš galimų kentauro atsiradimo per Vakarų ir Rytų Bažnyčią kelių. Kentauro pasirinkimo motyvas galėjo būti susijęs su karyba, tuo metu LDK susidariusia politine situacija. Kunigaikščių Alšėniškių sfragistikos / heraldikos kaitą nurodo šių faktų seka: 1390 m. Jono Alšėniškio antspaudo vaizdulyje yra šv. Jono figūra, 1420 m. Jono Alšėniškio sūnus Simonas Jonaitis Alšėniškis Vytauto pavedimu vyksta į Naugardą, o jau 1422/1423 m. Simono Jonaičio Alšėniškio ir Mykolo Jonaičio Alšėniškių prie Melno taikos prikabintų antspaudų vaizduluose yra kentauras. Ilgainiui, šalyje vis labiau stiprėjant krikščionybei ir kontaktams su Vakarų kultūra, kentauras per XV a. antrąjį ketvirtį virto hipocentauru. Alšėniškių herbo funkcija, t. y. tai, ką buvo norima tuo herbu pasakyti, buvo išplėsta. Hipocentauras galėjo būti ir krikščionybės, kaip priešpriešos pagonybei, simbolis.

Giedroyciow, Herbu Hipocentaurus. 1820 m., ten pat, f. 391, ap. 1, b. 1002; Giedraičių giminės genealoginio medžio juodraštis, 1822 m., *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, F5–A40–7888.

⁵⁸ Wywod Familij..., 1820 m., *LWIA*, f. 391, ap. 1, b. 1002, l. 200; Wypis Ksiąg..., 1819 m., ten pat, f. 708, ap. 2, b. 1, l. 298.

⁵⁹ J. Wolff, *Kniazowie litewsko – ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa, 1895, s. 76.

Hipocentauro herbo atsiradimas Giedraičių heraldikoje XVI a. antroje pusėje siejamas su Renesanso skleistomis idėjomis, romėniškojo kilmės mito įsitvirtinimu kilmingųjų pasaulėžiūroje ir savo tapatumo savivokoje bei kunigaikščių Alšėniškių išmirimu. Kadangi Hipocentauro herbą savo heraldikoje pradėjo naudoti visuomenėje žemesnį statusą už kitus savo giminės atstovus turintys Giedraičiai, spėjama, kad tokiu būdu jie norėjo pabrėžti savo kilmingumą ir giminės senumą. Nuo XVI a. pabaigos Giedraičių heraldikoje buvo naudojami Rožės ir Kentauro / Hipocentauro herbai, tačiau atskirose giminės linijose Hipocentauras ilgainiui ėmė vyrauti.

FIRST USES OF HIPPOCENTAUR IN ARMORY OF THE NOBLES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

AGNĖ RAILAITĖ

Summary

Centaur or Hippocentaur in armory of the nobles of Lithuania has been little researched. This subject is a still untapped gold mine for research into heraldry, though due to the lack of primary sources providing scholars with more questions than answers. The question what was the source and in what way Centaur (which later turned into Hippocentaur) appeared in armory of the GDL nobility remains a blank spot in the historiography. The present article discusses history and symbolism of centaurs, analyzes the Centaur family described in the Lithuanian annals, examines the assumptions for the selection of the coat of arms of the Alšėniškiai (*Pol.* Holszański) family, transformation of Centaur into Hippocentaur and occurrence of the latter in armory of the Giedraičiai (*Pol.* Giedroyć) family in the sixteenth century, specifies the terms of Centaur, Hippocentaur, Kitovras and Sagittarius. The article presents an assumption that Centaur came into armory of the nobles of the Grand Duchy of Lithuania and first of all to the armory of the Alšėniškiai dukes through the Church (via the ecclesiastical art and literature). Alšėniškiai dukes' selection of the Centaur symbol for their coat of arms could have been influenced both by the Eastern and Western Churches, in the symbolism of which this mythical being was abundant. The analysis of the available sources and scientific literature allows identifying Naugard as one of the potential ways for Centaur's coming through the Western and Eastern Churches. The argument for selecting Centaur could have been related to soldiership and the political situation in the Grand Duchy of Lithuania. Dynamics of sphragistics/armory of the Alšėniškiai dukes can be seen from the sequence of the following facts: in 1390 the design of Jonas Alšėniškis' seal contained a figure of Saint John, in 1420 Simonas Jonaitis Alšėniškis (a son of Jonas Alšėniškis) assigned by Vytautas went to Naugard and already in 1422/1423 the designs of the seals attached to the Meln Peace Treaty by Simonas Jonaitis Alšėniškis and Mykolas Jonaitis Alšėniškis depicted Centaur. With the gradual spread of Christianity and contacts with the Western culture in the country, Centaur in the second quarter of the fifteenth century turned into Hippocentaur. The function

of the coat of arms of the Alšėniškiai family, i.e. what the coat of arms was intended to declare, was expanded. Hippocentaur could have also served as a symbol of Christianity, antithesis to paganism. Appearance of the Hippocentaur coat of arms in the heraldry of the Giedraičiai family in the second half of the sixteenth century is associated with the ideas of the Renaissance, establishment of the myth of the Roman origin in the worldview and perception of the identity of the nobility and dying-out of the Alšėniškiai family. Since the Giedraičiai, who had a lower social status than the other representatives of the family, began using the coat of arms with Hippocentaur, presumably by doing so they wanted to emphasize how noble and old their family was, which was particularly important in the sixteenth century.

Gauta 2010 m. gegužės mėn.

Agnė R a i l a i t ė – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Senovės ir viduramžių istorijos katedros doktorantė, Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus vyr. laborantė. Mokslinių interesų kryptis: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų heraldika ir genealogija.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: agnerailaite@gmail.com